

KRITISK SAMFUNDSVIDENSKAB OG SOCIAL FORANDRING I VELFÆRDSSTATENS FRONTLINJE

VELFÆRDSSTATENS FRONTLINJE OG SOCIAL FORANDRING I KRITISK SAMFUNDSVIDENSKAB

Af Merete Monrad & Martin Grünfeld

Denne artikel diskuterer magtrelationer imellem kritisk forskning og praksisfelter. Kritisk samfundsvidenskab anlægger ofte en mistroisk eller afmystificerende fortolkningsstrategi, hvor man søger bag fremtrædelserne til en underliggende eller skjult betydning og fx afslører falske overbevisninger, denaturaliserer sociale praksisser eller afslører skjulte former for vold. Vi argumenterer for, at denne form for kritik kan skabe et problematisk forhold mellem forskning og praksis, fordi forskeren positioneres som vidende og praktikere som uvidende. Vi foreslår, at det er produktivt at supplere denne form for kritik med alternative former for kritik, bl.a. reparativ og tilkoblet kritik, for at facilitere social forandring igennem praksisrelationer.

Indledning

I kritisk samfundsvidenskab er der en lang tradition for en form for kritik, hvor man søger bag fremtrædelserne til en underliggende eller skjult betydning.

Det kan handle om at denaturalisere sociale praksisser, afsløre skjulte former for vold eller falske overbevisninger. Det er en form for kritik, som søger at gøre op med det der fremstår objektivt eller naturligt og at vise de processer, hvorigennem bestemte praksisser er blevet etableret for derved at gøre disse praksisser åbne for forandring. Denne form for kritik er bl.a. blevet betegnet kritik som mistro eller afmystificering (Josselson 2004; Ricoeur 1970). Der er mange forskningsretninger, der trækker på afmystificering som form for kritik, bl.a. inspireret af Marx, Freud eller Nietzsche. Det gælder så forskellige retninger som kritisk teori, poststrukturalistisk forskning (fx inspireret af Foucault) og kritisk realisme. Disse tilgange er vidt forskellige i deres opfattelse af viden, deres håndtering af normativitet og de forhold, de retter deres kritik imod. Men de deler en kritisk figur, hvor man bevæger sig bagom det tilsyneladende til underliggende og skjulte problemer, antagelser eller mekanismer (afhængig af teoretisk udgangspunkt).

Det sker fx ved, at man rejser en ideologi-kritik (kritisk teori), problematiserer grundantagelser (inspireret af Foucault) eller søger at komme bag om empiriske fremtrædelser til underliggende generative mekanismer (kritisk realisme). Derved iværksætter kritikeren en mistro, der funderer kritikken.

Kritik som mistro eller afmystificering er så dominerende i samfundsvidenskaben, at det kan være svært at tænke ud over denne kritiske figur. Hvis kritik ikke handler om at søge bag om det tilsyneladende, ja hvad er kritik så? Dette spørgsmål knytter an til en refleksion over, om kritik som afmystificering altid er det mest frugtbare redskab, når forskningen søger at bidrage til social forandring? Er afmystificering tilstrækkelig, eller har vi brug for andre kritiske redskaber i vores værktøjskasse?

Kritik som afmystificering rummer potentialer for social forandring bl.a. ved at pege på problematiske forhold (om det så er skjulte problemskabende mekanismer eller grundantagelser der tages for givet). Men i denne form for kritik er der også nogle vigtige spændingsforhold og begrænsninger, som vi mener, det er centralt at forholde sig til, da de bl.a. kan modvirke potentialet for social forandring. Igennem artiklen vil vi derfor diskutere kritik som afmystificering og alternative former for kritik. Særligt vil vi diskutere den magtrelation, som skabes igennem kritik som afmystificering, mellem på den ene side kritikeren, der afslører den skjulte betydning, og på den anden side lægfolk eller praktikere. Derefter, vil vi reflektere over muligheder for at facilitere social forandring igennem andre kritiske praksisser. Her vil vi komme ind på reparativ kritik (Sedgwick 1997), kritikabilitet (Knudsen 2014) og afkobling (Felski 2009), tilkoblet kritik (Walzer 1985) og forandring gennem praksisrelationer. Som Latour (2004) påpeger, er det vigtigt at overveje kritikkens former, og om vores kritikker i dag er forældede og rettet mod forkerte mål, således at vi inden for human- og samfundsvidenskaberne nærmest maskinelt bliver ved med at gentage bestemte kritiske figurer, mens verden omkring os forandrer sig. Dermed er vores dis-

kussioner centreret omkring mulighederne for det, der betegnes en dynamisk kritik: en kritik der ikke bare vil beskrive det problematiske, men også vil bidrage til at ændre det (Petersen & Jacobsen 2015: 18).

Vi ønsker at diskutere kritik som afmystificering med det formål at karakterisere denne kritik, vise dens begrænsninger og derved forhåbentlig inspirere til en pluralitet af kritiske figurer. Vores mål er ikke at afveje, afvise eller afskaffe kritik som afmystificering. Men vi vil gerne understrege kritikkens potentiale og mangfoldige former, der ikke må ensrettes til afdækningens figur. Der er behov for kritik i dag, og vores antagelse er, at jo flere kritiske redskaber forskningen tager i anvendelse, jo bedre er chancerne for at afstedkomme social forandring.

Tiltro og mistro:

Karakteristik af kritik som afmystificering

Ricoeur (1970) skelner mellem to modsatte poler for fortolkning: fortolkning som tiltro og fortolkning som mistro. Eller sagt med andre ord: fortolkning som *rekonstruktion af betydning* og fortolkning som *afmystificering* (jf. Josselson 2004). I denne artikel er vi særligt optaget af at diskutere afmystificering, men da rekonstruktion af betydning og afmystificering udgør to modsatte ender af et kontinuum, er det lettest at forklare, hvad de to begreber dækker over ved at sætte dem op overfor hinanden.

Udgangspunktet i fortolkning som *rekonstruktion af betydning* er, at informanter er vidende om deres eget liv og villige til at fortælle om deres forståelse af deres eget liv (Josselson 2004: 5). Det handler her om at lytte og søge at forstå det, som en informant formidler. Fortolkning som rekonstruktion af betydning handler således om at forstå verden, som den tager sig ud for informanten. Derfor tager man informantens ord som udtryk for hans eller hendes virkelighed. Denne form for fortolkning forbliver ikke på et overfladisk niveau, hvor man bare gengiver informantens ord, men søger at belyse, destillere, udrede og nå frem til et

dybere niveau af forståelse (i nogle tilfælde i samarbejde med informanten). Denne form for fortolkning er således ikke begrænset til det, informanten eksplicit udtrykker, men kan også bevæge sig ind i implicite betydninger. Eksempler på fortolkning som rekonstruktion af betydning er forskning inspireret af fænomenologi og grounded theory (Josselson 2004).

Fortolkning som *afmystificering* har som udgangspunkt en skepsis overfor det givne. Fortolkning som afmystificering problematiserer vores sprog og bevidsthed som noget, der tilslører og forvrænger, og søger derfor at bevæge sig bagom fremtrædelser til underliggende sandheder. Det handler om at bevæge sig fra det tilsyneladende til underliggende psykiske eller sociale processer ved at blotlægge, denaturalisere eller afsløre skjulte former for vold eller fejlagtige forestillinger (fx myter). Denne form for fortolkning har så forskellige eksponenter som ”mistroens mestre”: Marx (falsk bevidsthed og ideologi), Nietzsche (moralens genealogi) og Freud (ubevidste drifter og illusioner) (Ricoeur 1970: 32), men også dele af Foucaults arbejde, nogle feministiske tilgange (Josselson 2004: 4) og kritisk realisme kan placeres her. Fortolkning som afmystificering rummer kritiske tilgange, der bl.a. søger at vise historiske omstændigheder og tilfældigheder og ruske op i de antagelser, vi tager for givet, og det vi opfatter som objektivt. Afmystificering eller mistro er et meget udbredt greb i kritiske analyser. Man kan endda sige, at selve den videnskabelige undersøgelse af et fænomen rummer mistroen i sin kerne, idet vores undren og undersøgelse ofte udspringer af en mistro ved vores førvidenskabelige forståelse af et fænomen og et ønske om at opnå en bedre forståelse gennem videnskabelig undersøgelse (Gadamer 1985: 73).

Afmystificering og social forandring

Kritik som afmystificering kan skabe rum for social forandring ved at afsløre skjulte former for vold, destabilisere undertrykkende praksisser, vise hvordan det, vi betragter som naturligt og objektivt, er resultat af historiske processer og derfor åbent for forandring. Men kritik som afmystificering har hovedsagelig en negativ form: den afslører, denaturaliserer og problematiserer snarere end at formulere alternativer eller løsningsbetingelser (Sedgwick 1997) – selv om der også kan findes

skabende elementer hos de tænkere, der benytter sig af afmystificering som kritisk greb. Fx rummer Marx’ arbejde et tydeligt positivt, skabende element. Kritik som afmystificering kan dog også selv betragtes som performativ: den åbner et mulighedsrum for forandring, for andre praksisser og forståelser. Men den forsøger generelt ikke at udfylde dette mulighedsrum.

I diskussioner af kritik er der fra flere sider sat spørgsmålstejn ved effektiviteten af en kritik, der alene er negativ. Sedgwick (1997) understreger, at kritik som afmystificering har for meget tiltro til kritikens forandringspotentiale. Hun argumenterer for, at kritik som afmystificering tager for givet, at det at vise, at noget er et problem, er et væsentligt skridt på vejen mod at løse problemet. Som Sedgwick påpeger:

”Hvilken basis har vi for at antage, at det vil overraske eller forstyrre – for ikke at sige motivere – nogen, at finde ud af at en given social manifestation er kunstig, selv-modsigende, efterlignende, blændværk eller endda voldelig?” (Sedgwick 1997: 19, egen oversættelse)

Spørgsmålet er, om afmystificeringen i sig selv leder til forandring – eller om modtageren fx kan være præget af kynisme og forblive upåvirket af kritikken. Sedgwick mener således, at kritik som afmystificering har en naiv tro på, at afsløringen leder til social forandring, en tro som ikke er underbygget.

Det bliver på denne baggrund et centralt spørgsmål, hvad der forbinder kritik og forandring, og hvilke dynamikker der hindrer en sådan forbindelse? Hvordan bliver kritiske ytringer omsat af handlende individer? (jf. Knudsen 2014: 42). Selv om forbindelsen mellem kritik og social forandring ikke kun bør anskues som et spørgsmål om aktører, er det nødvendigt at reflektere over, hvilke forbindelser der er mellem den kritiske samfundsvidenskab og aktører i den samfundsmæssige praksis, som den kritiske samfundsvidenskab ønsker at adressere og påvirke.

Inden for mange former for kritisk samfundsvidenskab findes der et praksisfelt med nogle borgere og professionelle, hvis handlinger og forståelsesrammer man ønsker at sætte i spil med den kritiske forskning. Det gælder fx i socialt arbejde, hvor kritisk forskning kan have som mål at problematisere og derigennem udvikle vidensgrundlaget for faglige vurderinger fx i sager om anbringelser af børn.

En central diskussion i socialt arbejde er derfor også, hvordan forskningen relaterer sig til praksis (se fx Heinsch, Gray og Sharland 2016).

Det viser sig ofte, at det er vanskeligt at ændre praksis på baggrund af forskning. I denne sammenhæng bør vi ikke tænke forholdet mellem forskning og praksis som et simpelt spørgsmål om implementering eller overførsel, hvor den kritiske samfundsvidenskab påpeger problemer og skaber viden, der bare skal implementeres (Gredig og Sommerfeldt 2008). Vi bliver nødt til at reflektere over, hvilke relationer den kritiske samfundsvidenskab har til praksis, og hvilke forbindelser det skaber mellem kritik og handling. For at det kan lykkes at facilitere forandringer i et praksisfelt, tror vi, det er nødvendigt, at samfundsvidenskabelige forskere reflekterer over deres position i forhold til feltet, og hvilke muligheder og begrænsninger den indebærer. Som vi skal vise i det følgende, er dette spørgsmål særligt betydningsfuldt for kritik som afmystificering, da denne form for kritik kan skabe et problematisk forhold til praksisfeltet.

Afmystificering og magt

Kritik som afmystificering bevæger sig fra det fremtrædende og tilsyneladende, til en analyse af skjulte betydninger eller underliggende psykiske eller sociale processer. Kritik som afmystificering sætter kritikeren, der afdækker, hvordan det egentlig forholder sig bag det tilsyneladende, i en magtfuld position. Ved at afsløre fx skjulte betydninger og magthierarkier skabes der en potentiel spænding mellem kritikeren på den ene side og borgere eller praktikere på den anden side. På baggrund af Rancières arbejde, kan denne form for kritisk samfundsvidenskab anskues som en kilde til ulighed imellem forskere og praktikere/borgere.

I sit arbejde problematiserer Rancière, hvordan det at afdække noget skjult kan blive en kilde til ulighed. Baggrunden for denne problematisering er, at det at søge bagom det fremtrædende til noget skjult skaber en magtposition, hvor forskeren fremstår vidende (Rancière & Rockhill 2009: 49). Når kritikeren afslører fx skjult vold bag en praksis, bliver der samtidig skabt et hierarki imellem den vidende kritiker, der er i stand til at *se*, og borgere eller praktikere, der er *blinde* og uvidende. Det skjulte kommer dermed til at fungere som en vej til at etablere autoritet ved at indsætte en vertikal forskel mellem de vidende og de uvidende (Watts

2010: 109). Denne vertikale forskel forstærkes af, at det er de dominerende og vidende, der definerer det synlige (Deranty 2010: 11).

For Rancière er det netop evnen til på samme tid at konstituere og udlægge det skjulte, der etablerer det stærkt hierarkiske forhold mellem forskning og praksis. Samtidig med at det skjulte afsløres produceres der også en tavshed, hvor borgeres og praktikers egne forståelser kan blive marginaliseret. Eksempelvis kan forsøget på at komme bag om fremtrædelserne til en skjult betydning eller generativ mekanisme indebære at de indsigter og de oplevelser, som borgere og praktikere sidder inde med, ikke tages alvorligt. Derved kan produktionen af viden gennem afsløring af det skjulte samtidig producere stilhed (se også Watts 2010: 104).

Det indebærer en risiko for at borgeres og praktikers stemmer marginaliseres og kan bidrage til krænkelser eller symbolsk vold (man tager analytisk ikke deres oplevelser alvorligt). Derudover er der den iboende risiko i den asymmetriske positionering af forskere og praktikere som vidende/uvidende, at dialogen mellem forskning og praksis bliver vanskeliggjort. Afsløringen af det skjulte igennem videnskab medproducerer altså en ulighed i hjertet af vidensproduktionen. Så samtidig med at kritikken fx afslører magtforhold, medproduceres en ulighed mellem den kritiske forsker og borgerne/praktikerne.

Inden for praksisforskning har det været diskuteret, hvordan forskning politisk kan blive et redskab til at kontrollere praksis fx inden for socialt arbejde, idet bestemte former for forskningsviden prioriteres (på bekostning af andre former for viden) og idet forskning medvirker til at definere problemstillinger og mål med indsatserne, bl.a. ud fra hvad der er målbart (hvor forskningsfinansieringen et trin længere tilbage også påvirker hvilken form for forskningsviden der produceres) (Witkin 2011: 12). Dette eksisterende hierarki mellem vidensformer skærper problemstillingen omkring magtrelationer i kritisk samfundsvidenskab, idet forskningens stemme allerede som udgangspunkt er i en overlegen position i forhold til praktikers og brugeres stemmer (Witkin 2011).

Rancière lægger selv vægt på lighed i vidensproduktionen (Rancière 2009: 276; 1991) og man kunne på den baggrund rejse spørgsmålet, om forskningen nogle gange kan få større betydning, hvis vi som forskere er mindre magtfulde i mødet

med praksisfeltet, fordi det kan muliggøre nogle andre former for dialoger. Rancière har dog ikke peget på, hvordan lighed leder til konkrete former for frigørelse og uden en sådan konkretisering bliver hans lighedstilgang u håndgribelig (Hallward 2005: 41). Tager man Rancières tankegang til den fulde konsekvens bliver faglighed, viden og ekspertise potentielt problematiske, fordi de indebærer et videnshierarki. Fra vores perspektiv handler det ikke om, at forskningen skal opgive sin status som vidende, men at forskningen bør have respekt for andre former for viden og dermed positionere sig som andet-vidende og ikke bedre-vidende^{*)}. Forskere skal altså ikke opgive deres ekspertise på lighedens alter, men de bliver nødt til at reflektere over de magtdynamikker, der er indbygget i forskningsprocessen, og de konsekvenser disse dynamikker har for mulighederne for at etablere dialog med praksisfeltet og foranledige social forandring.

Forskningens magtfulde position må selvfølgelig også ses i lyset af de praksisformer, institutionelle logikker og selvfølgeligheder, som kritikken er rettet imod. Kritik som afmystificering er ofte rettet imod magtfulde grupper, logikker eller institutioner og er dermed lighedsskabende ved at tale tilbage til magt. Vi er ikke ude på at gøre op med denne form for kritik, hvor forskningen retter sit kritiske skyts imod institutioner, styringsformer eller magtfulde grupper. Men når den kritiske praksis indgår i et praksisfelt (fx på områder som socialt arbejde, uddannelse eller sundhed), så er det væsentligt at være opmærksom på, at selv om praktikerne ofte (men ikke altid) er i en magtfuld position i forhold til de grupper, de arbejder med (socialt udsatte borgere, elever, patienter), så ligger praktikerne oftest selv under for en række mekanismer som fx stram økonomistyring, højt sagstal, politisk fastsatte standarder for deres arbejde og pres fra offentligheden gennem medierne i forbindelse med enkeltsager. I en sådan kontekst kan kritik som afmystificering blive særligt problematisk for dialogen med praksis.

Det er væsentligt at understrege, at det at udøve andre former for kritik end afmystificering ikke indebærer, at ulighed og undertrykkelse ikke tages alvorligt (jf Sedgwick 1997). Det indebærer alene en anden tilgang til kritikken af ulighed og undertrykkelse. Når vi tager kritik som afmystificering op til diskussion, er det som nævnt ikke fordi, vi

afviser, at det er en vigtig form for kritik, eller fordi vi mener, at forskere skal holde op med at udføre kritik som afmystificering. Men dels kan kritik som afmystificering skabe nogle problematiske hierarkier i forhold til praksis, dels bliver kritik som afmystificering til tider en standardkritik, der er let at rejse, men ofte ikke bidrager til at udvikle eller forandre praksis, fordi den påpeger problemer uden at engagere sig i den vanskelige proces med at analysere løsningsbetingelser. Vi mener, at samfundsvidenskabelig kritik gerne må gøre mere, og at der findes væsentlige potentialer i andre former for kritik. Og heldigvis er sådanne kritiske potentialer i vidt omfang allerede i spil i forskellige lokale konfigurationer i forskningen i socialt arbejde. I det følgende vil vi komme med nogle forsøgsvisse indgangsvinkler til andre kritiske praksisser i forskningen.

Reparativ kritik

Sedgwick (1997) problematiserer kritik som afmystificering og påpeger, at denne form for kritik udgør en bestemt måde at se, finde og organisere viden på. Det gør den egnet til nogle ting men ikke til alle. Sedgwicks diskussion er centreret omkring afmystificering i litteraturstudier, hvor hun påpeger, at afmystificering (eller paranoia, som hun kalder det) bliver en dominerende form for kritik, ja nærmest en standardkritik. Paranoia foregriber det værste og forsøger ofte uden held at afværge det smertefulde, men den er ikke rettet mod at forøge nydelse. Overfører man Sedgwicks betragtninger på samfundsvidenskaben, kan kritik som afmystificering bl.a. have en styrke i at afdække skjulte former for vold eller undertrykkelse og en svaghed i, at den i ringe grad peger på, hvad der kan hjælpe til at forbedre menneskers livsvilkår. Sedgwick problematiserer altså kritik som afmystificering, som hun ser som en negativ kritik, der er utilstrækkelig som dominerende kritisk praksis. Hun påpeger, at vi også har brug for andre former for kritik, der er i stand til at bidrage positivt til at skabe alternative praksisser. Som supplement til kritik som afmystificering foreslår hun derfor reparativ kritik.

Reparativ kritik er en form for kritik, der ikke kun er negativ og nedbryder problematiske forståelser eller denaturaliserer praksisser, men også foreslår nye måder at etablere praksisformer på. En reparativ kritik er en kritisk praksis, som forsøger

*) Tak til Dorte Caswell for gode diskussioner af denne distinktion.

at genmontere, samle eller genskabe. Derved er den reparative kritik positivt skabende, fx ved at bruge elementer af eksisterende undertrykkende strukturer til at opbygge nye frigørende helheder.

Latour (2004) reflekterer som Sedgwick over vores kritiske praksisser og deres relation til social forandring. I stedet for at afsløre naive antagelser, fx ved at gøre op med myter, foreslår Latour (2004) også at den kritiske praksis skal samle. I stedet for at underminere sociale konstruktioner og derved fraregne virkeligheden skal kritikken tilføje mere og derved mangfoldiggøre virkeligheden. Selv om Latours og Sedgwicks forslag er spændende, forbliver deres beskrivelser af denne multiplicerende, reparative kritiske praksis meget overordnede og diffuse.

Den reparative kritik er i tråd med et kritisk-konstruktivt perspektiv, som er blevet diskuteret inden for forskning i socialt arbejde. Det kritisk-konstruktive perspektiv søger at kombinere kritik som afmystificering, beskrivelse og begrebsliggørelse af praksis, analyse af forandringspotentialer og muligheder for rekonstruktion af praksis (jf. Olesen, Eskelinen og Caswell 2005).

Som forsøg på at indkredse den reparative kritik og omsætte den til konkret kritisk praksis i velfærdsstatens frontlinje, kan en praksisnær reparativ kritik for eksempel tage afsæt i socialarbejderes forskellige faglige vurderinger (som vi har udfoldet mere i Monrad og Grünfeld under udgivelse). Socialarbejdere har i mange tilfælde forskellige holdninger til, hvordan de skal håndtere konkrete faglige dilemmaer i deres arbejde (se fx Ejrnæs 2006; Ejrnæs & Monrad 2010; Ejrnæs & Monrad 2013; Ejrnæs et al. 2015). Sådanne faglige uenigheder kan være produktive for udviklingen af arbejdet og for praktikernes læring, hvis de gøres til genstand for diskussion, fx imellem kolleger (Hargreaves 2001; se også Pedersen & Nielsen 2009). En sådan diskussion af faglige uenigheder kan fungere som en reparativ kritik, der bidrager til at udvikle praksis indefra, idet kolleger kan gøre hinanden opmærksomme på perspektiver de overser, blinde pletter i deres praksis og foreslå hinanden alternative tilgange til dilemmafyldte situationer (Monrad 2010).

Den faglige uenighed kan på et mikroniveau (fx i en afdeling) være med til at destabilisere problematiske praksisser (fx diskriminerende antagelser), men den kan samtidig rumme et reparativt motiv i

at foreslå alternative praksisser. Men hvilken rolle spiller forskningen i denne form for lokal reparativ kritik? Vi mener, at forskningen kan spille en central rolle, ikke ved konkret at afklare, hvad der er det rigtige at gøre i dilemmafyldte situationer, men ved at bidrage til at identificere og tematisere faglige uenigheder og derved skabe fundamentet for diskussion og refleksion i praksisfeltet. En fordel ved denne form for samspil mellem forskning og praksis er, at forskere ikke optræder som eksperter, der afslører praktikernes skjulte antagelser eller fordomme, men snarere bruger forskningsmetoder til at facilitere refleksion og kritik mellem praktikere (Monrad og Grünfeld under udgivelse). En måde at komme ud over kontraproduktive magtdynamikker mellem forskning og praksis og en deraf følgende manglende entusiasme over forskningen inden for praksisfeltet er altså at udvikle en kritik som ikke er ekstern i forhold til de praksisser den forholder sig til, men som skaber diskussion og udvikling af de fortolknings- og handlemønstre, som praktikere trækker på (uden på forhånd at dømme over, hvad der er rigtigt og forkert at gøre i konkrete situationer). Det handler ikke om, at alt er lige godt, men om at faglige uenigheder kan udgøre et afsæt for diskussioner af, hvilke antagelser, værdier, erfaringer og forventninger samt hvilken viden og etik, man baserer sine beslutninger på, og hvilke konsekvenser disse kan have for udsatte borgere (Rescher 1993; Monrad og Grünfeld under udgivelse).

Kritikabilitet og afkobling

Man kan dog også vende spørgsmålet om kritik og social forandring om, og diskutere, hvordan praksis forholder sig til forskningsbaseret kritik i stedet for at fokusere på, hvordan forskningen kan omsætte kritik til praksis (Knudsen 2014). Knudsen tager et systemteoretisk afsæt og bruger begrebet *kritikabilitet* til at beskrive systemers ”modtagelighed” for kritik.¹⁾ Denne refleksion over, hvor systemer – eller praksisfelter – er åbne for kritik er interessant og rejser det mere generelle spørgsmål om, hvornår mennesker og grupper er åbne for påvirkning fra kritisk samfundsvidenskab.

Baseret på diskussionen i denne artikel er en ikke ubetydelig vanskelighed ved kritik som afmystificering at netop relationen til praksis kan blive belastet. En kritik der placerer praksis som genstand for afsløring, som positionerer praksis som

uvidende og som ikke tager de vidensformer og forståelser, der findes i praksis alvorligt, men søger bagom dem, risikerer at underminere grundlaget for dialog mellem forskning og praksis. Inden for litteraturteori rejser Felski (2009) en lignende bekymring: at den kritiske tilgang i academia bliver afkoblet almindelig fortolkningsmæssig praksis, og at fælles forståelser derved hindres. I sit essay med titlen "Efter mistro" argumenterer Felski for en neofænomenologisk fortolkningsstrategi, der ikke kun er mistroisk, undergravende og i opposition, men også søger at forstærke, udvide og forny vores fornemmelse af verden. Hun beskriver forbindelsen til fænomenologi således:

"Denne tilgang afviser at isolere det at være en person fra kontekstuelle pres og at sætte de historiske og kulturelle faktorer, der former fortolkning, i parentes. Det den låner fra fænomenologi er viljen til at være tålmodig snarere end utålmodig, at beskrive snarere end foreskrive, at se omhyggeligt på snarere end igennem fremtrædelser, at respektere snarere end afvise, hvad der er åbenlyst. Den antager, med andre ord, den irreducible kompleksitet af hverdags strukturer af oplevelse" (Felski 2009: 31, egen oversættelse).

Felski foreslår altså en fortolkningsmæssig praksis, hvor man søger ind i fx interviewpersonernes beskrivelser, snarere end bagom. Felskis tilgang lægger op til, at man skal lægge standardkritikken – og for os at se måske også de faste normative standarder – til side, se hvad der foregår i feltet og hvilken kompleksitet der er i spil. Denne tilgang udelukker ikke kritik som afmystificering, men fremstilles af Felski som et supplement dertil. Fordelen ved den fortolkningsstrategi, Felski fremhæver, er i vores kontekst, at den muliggør andre former for relationer til praksisfeltet end de hierarkier som medproduceres i kritik som afmystificering. Der findes selvfølgelig mange veje fra kritik til forandring, men en vej går gennem frugtbare relationer mellem forskning og praksis.

Tilkoblet kritik

Walzers (1985) refleksioner over kritikerens forbindelse til det samfund han kritiserer giver et interessant udgangspunkt for at reflektere over forskerens relation til et praksisfelt. Walzer taler for en tilkoblet kritik, der er forbundet til det felt der kritiseres. Det er Walzers argument, at kritikerens ikke behøver distance for at kunne udøve kritik:

"Kritik kræver ikke, at vi træder tilbage fra samfundet som helhed, men kun at vi træder væk fra bestemte former for magtrelationer inden for samfundet. Det er ikke tilknytning men autoritet og dominans som vi må distancere os fra" (Walzer 1985: 52, egen oversættelse).

For Walzer er det væsentligt at distancere sig fra autoritet og dominans, fordi en forsker, der er tæt forbundet til samfundets magtelite, kan have svært ved at få øje på netop de former for praksis, som bør kritiseres. I forhold til tilknytningen til samfundet lægger Walzer særlig vægt på forbindelsen til lokale værdier og moralske standarder, som kritikken kan tage afsæt i. Denne lokale forankring bliver et værn mod manipulation og tvang (ved hjælp af eksterne standarder). Walzer taler således for en immanent kritik, der tager afsæt i lokale værdier og udfolder dem eller påpeger, hvordan praksis afviger fra disse værdier.

Men hvordan er relationen mellem denne tilkoblede, immanente kritik og afmystificering? Walzers kritik er ikke i modsætning til afmystificering, for en kritik, der påpeger, at et samfund i praksis ikke lever op til de værdier det påberåber sig, rummer netop et element af afmystificering (man påpeger en skjult modsætning mellem værdi og praksis). Den immanente kritik udgør som sådan ikke et alternativ til den afmystificerende kritik og løser ikke problemet omkring den ulighed og de hierarkier, der medproduceres igennem forskningens afsløring af det skjulte. Walzers tilgang har en tendens til at romantisere det lokale, men hans beskrivelse af kritik er interessant i refleksionen over forskningens relationer til praksisfeltet, idet han understreger kritikerens tilknytning til feltet og beskriver kritik som en kollektiv refleksion (Walzer 1985: 56). På baggrund af Walzer kan kritikkens vej til social forandring gå igennem relationer til feltet, og for os at se behøver det ikke nødvendigvis at ske igennem en immanent kritik. På baggrund af Walzer er det relevant at reflektere over, hvilke relationer til praksisfeltet der er fremmede for en kritisk dialog, der omsættes i social forandring og dermed hvilke former for tilknytning, der er produktive.

Forandring gennem praksisrelationer

Inden for socialt arbejde er tanken om, at forskning kan have en envejs-relation til praksis og producere viden som bare overføres til praksis som nævnt

blevet problematiseret. Bogdan og Taylor (1994) beskriver blandt andre, at relationen mellem forskning og praksis i socialt arbejde kan være konfliktfyldt og at praktikere kan opleve, at forskernes afrapportering er destruktiv snarere end hjælpsom. Der findes mange forslag til, hvordan magtrelationer i vidensproduktionen kan håndteres, fx en positiv tilgang (Bogdan & Taylor 1994) og anerkennende undersøgelse (Bellinger & Elliott 2011), og der er en række veletablerede bevægelser imod mere praksis- og dialogorienteret forskning, fx aktionsforskning (Reason & Bradbury 2001), praksisforskning (Uggerhøj 2011) og phronetisk samfundsvidenskab (Flyvbjerg 2001).

Som alternativ til et hierarkisk forhold mellem forskning og praksis er bl.a. samarbejde eller dialog mellem forskere og praktikere hele vejen igennem forskningsproduktion, formidling og anvendelse blevet foreslået (Heinsch et al. 2016). Knytter man her an til den reparative kritik, så kan denne dialog rumme en fælles refleksion over løsningsbetingelser. Samfundsvidenskabelig forskning kan sjældent pege på specifikke løsninger (fx i form af bestemte handlinger praktikere bør foretage), men forskningen kan indgå i en analyse og diskussion af betingelser for løsninger.²⁾

Gredig og Sommerfeld (2008) foreslår en model for samvirkende vidensproduktion, hvor forskellige former for viden (praksis- og forskningsbaseret) bringes sammen i en symmetrisk og ikke-hierarkisk proces i praktikernes felt. Vidensformerne i forskning og praksis, fx videnskabelig teori og praktisk teori, kan betragtes som komplementære (Guldager 2013) og derfor bliver formålet med en samvirkende vidensproduktion at udvikle forskningen og praktikernes handlekompetencer, ved at kombinere videnskabelig viden og praksisviden i en hybrid form for viden, der tager højde for variable kontekster og skaber rum for deltagende innovation (Andersen, Caswell og Larsen 2016).

Når vi betragter forandring igennem relationer til praksis som meningsfuld i udviklingen af socialt arbejde, hviler det på en grundlæggende forståelse af, at det sociale arbejde er frugtbart, men kan have brug for at blive udviklet eller justeret. Hvis man udforsker handlinger som man grundlæggende finder problematiske (fx vold mod minoriteter), er det ikke sikkert, at det er muligt at forankre den kritiske praksis i værdierne i den gruppe der udøver volden, at etablere en god relation til gruppen og

skabe social forandring igennem forskerens relation til denne gruppe. Så kan det stadig være frugtbart at søge at forstå denne gruppe indefra, men mulighederne for at forandre dybt problematiske former for praksis igennem relationer og reparative bidrag kan være begrænset.

Mistro og tiltro

Kritik som afmystificering er en nødvendig og vigtig form for kritik, men den bør ikke være den eneste eller dominerende form for kritik samfundsvidenskabelige forskere trækker på i studiet af praksisfelter. Kritik som afmystificering kan indebære et problematisk hierarki mellem forskning (vidende) og praksis (uvidende), der kan være en hindring for, at kritikken kommer i dialog med – og får indpas i – praksis. Det er ikke fordi forskning og praksis behøver at være lige, for at produktive relationer kan finde sted, men det er helt afgørende, at forskningen reflekterer over de positioner der skabes i samspelet mellem forskning og praksis.

Vi har brug for kritisk human- og samfundsvidenskab, der bidrager til social forandring. For at opnå det, har vi brug for en bred palet af kritiske samfundsvidenskabelige tilgange: forskning der er eksplicit normativt funderet i en teoretisk begrundet standard eller i feltets egne standarder; forskning der beskriver den sociale virkelighed nøgternt og som måske kun fremstår kritisk i kraft af den problemstilling der beskrives (fx udsatte borgeres levekår); forskning der søger at nedbryde, afmystificere, denaturalisere; forskning der søger at justere, udvikle, frembringe nye praksisformer eller analysere løsningsbetingelser. Kritisk samfundsvidenskab bør trække på en pluralitet af kritiske figurer, der varierer alt efter genstandsfeltet, relationerne til feltet, de praksisser, institutioner eller logikker der kritiseres og de modtagere kritikken er rettet imod. Vi har med andre ord brug for hele paletten af kritiske praksisser for at skabe social forandring.

Merete Monrad er Ph.D, lektor, AAU, Institut for Sociologi og Socialt Arbejde.

Martin Grünfeld er mag.art., Ph.D-stipendiat ved University College Dublin.

LITTERATUR:

- Andersen, N., Caswell, D., & Larsen, F. (2016). Innovation of Employment Services for Vulnerable Groups: The Case of Denmark. Paper fremlagt ved Changing Labour Markets: *Challenges for Welfare and Labour Market Policy*, Vexsjö, Sverige. 07/12/2016 - 09/12/2016.
- Bellinger, A., & Elliott, T. (2011). What are you looking at? The potential of appreciative inquiry as a research approach for social work. *British Journal of Social Work*, 41, 708-725.
- Bogdan, R., & Taylor, S. J. (1994). A positive approach to qualitative evaluation and policy research in social work. I: E. Sherman, & W. J. Reid (red.). *Qualitative Research in Social Work* (pp. 293-302). New York: Columbia University Press.
- Deranty, J.-P. (2010). Introduction: A journey in equality. I J.-P. Deranty (Ed.). *Jacques Rancière – Key Concepts* (pp. 1-16). Durham: Acumen.
- Ejrnæs, M. (2006). Faglighed og tværfaglighed – Vilkårene for tværfagligt samarbejde mellem sundhedsplejersker, pædagoger, lærere og sagsbehandlere. København: Akademisk Forlag.
- Ejrnæs, M., Espersen, R.B., Fuglsang, T. & Monrad, M. (2015). Pædagoger i folkeskolen. København: BUPL
- Ejrnæs, M. & Monrad, M. (2010). Enighed, uenighed og udvikling. Pædagogisk faglighed i daginstitutioner. København: BUPL.
- Ejrnæs, M. & Monrad, M. (2013). Profession, holdning og habitus: Forholdet mellem pædagogers og forældres holdninger til pædagogiske spørgsmål i daginstitutioner. *Dansk Sociologi*, 24(3), 63-83.
- Felski, R. (2009). After suspicion. *Profession*, 8, 28-35.
- Flyvbjerg, B. (2001). Making social science matter: Why social inquiry fails and how it can succeed again. New York: Cambridge University Press.
- Gadamer, H. (1985). The hermeneutics of suspicion. I J. N. Mohanty (red.), *Phenomenology and the human sciences* (pp. 73-83). Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.
- Gredig, D., & Sommerfeld, P. (2008). New proposals for generating and exploiting solution-oriented knowledge. *Research on Social Work Practice*, 18(4), 292-300.
- Guldager, J. (2013). Kundsksformer og metodeforståelse. I: M. Skytte, & J. Guldager (red.), *Socialt arbejde – teorier og perspektiver* (pp. 162-189). København: Akademisk Forlag.
- Hallward, P. (2005). Jacques Rancière and the subversion of mastery. *Paragraph* 28, 26-45.
- Hargreaves, A. (2001). The emotional geographies of teachers' relations with colleagues. *International Journal of Educational Research*, 35, 503-527.
- Heinsch, M., Gray, M., and Sharland, E. (2016). Re-conceptualising the link between research and practice in social work: A literature review on knowledge utilisation. *International Journal of Social Welfare*, 25(1), 98-104.
- Josselson, R. (2004). The hermeneutics of faith and the hermeneutics of suspicion. *Narrative Inquiry*, 14(1), 1-28.
- Knudsen, M. (2014). Teoriens praktiske væsen. *Social Kritik*, 140: 40-48.
- Latour, B. (2004). Why has critique run out of steam? From matters of fact to matters of concern. *Critical Inquiry*, 30(2), 225-248.
- Monrad, M. (2010). Faglig uenighed i relationsarbejde – følelsesmæssige barrierer for konstruktiv udnyttelse af faglig uenighed blandt pædagoger. *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 12(3), 87-101.
- Monrad M. og Grünfeld M. (under udgivelse): Disagreement as reparative critique in the development of social work practice. I: Shaw I & Høgsbro K (red.): *Social Work and Research in Advanced Welfare States*. Taylor and Francis.
- Olesen, S. P. Eskelinen, L. & Caswell, D. (2005). Faglighed i socialt arbejde som forskningsgenstand – et kritisk-konstruktivt perspektiv. *AKF arbejdsrapport*. København: AKF.
- Pedersen, M. & Nielsen, K. (2009). Læring, konflikter og arbejdsdeling – en udvidelse af den socialt situerede læringsforståelse. *Psyke & Logos*, 30(2), 652-671.
- Petersen, A. & Jacobsen, M. H. (2015). Kritik som sociologisk genstandsfelt og udtryksform. I: M. H. Jacobsen, & A. Petersen (red.) *Kritik: Klassiske og kontemporære sociologiske perspektiver* (pp. 13-27). København: Hans Reitzels Forlag.
- Rancière, J. (1991). *The ignorant schoolmaster – Five lessons in intellectual emancipation*. Stanford: Stanford University Press.
- Rancière, J. (2009). Afterword/The method of equality: An answer to some questions. In G. Rockhill & P. Watts (Eds.), *Jacques Rancière – History, politics, aesthetics* (pp. 273-88). Durham and London: Duke University Press.
- Rancière, J. & Rockhill, G. (2009). The Janus-Face of Politicized Art: Jacques Rancière in interview with Gabriel Rockhill. I J. Rancière, *The politics of aesthetics*, New York: Continuum.
- Reason, P. & Bradbury, H. (2001). *Handbook of action research*. Sage Publications.
- Rescher, N. (1993). *Pluralism: Against the demand for consensus*. Oxford: Oxford University Press.
- Ricoeur, P. (1970). *Freud and philosophy: An essay on Interpretation*. New Haven: Yale University Press.
- Sedgwick, E. K. (1997). Paranoid reading and reparative reading; or, You're so paranoid, you probably think this introduction is about you. I: E. K. Sedgwick (red.), *Novel gazing: Queer readings in fiction* (pp. 1-40). Durham: Duke UP.
- Uggerhøj, L. (2011). What is practice research in social work – definitions, barriers and possibilities. *Social Work & Society*, 9(1), 45-59.
- Walzer, M. (1985). *Interpretation and social criticism. The Tanner Lectures on human values*. Utah: Tanner Humanities Center. Tilgængelig på: <http://tannerlectures.utah.edu/lecture-library.php#w>
- Watts, P. (2010). Heretical history and the poetics of knowledge. I: J.-P. Deranty (red.). *Jacques Rancière – Key concepts* (pp. 104-115). Durham: Acumen.
- Witkin, S. L. (2011). Why do we think practice research is a good idea? Comments and musings inspired by The Salisbury Statement. *Social Work & Society*, 9(1), 10-19.

NOTER:

1. Med et systemteoretisk afsæt påpeger Knudsen, at "Det er praksis selv, som afgør, om den lader sig forstyrre – og i givet fald hvordan" (Knudsen 2014: 45). Knudsen rejser dermed spørgsmålet om, hvilke systemer der lader sig påvirke af samfundsvidenskabelig kritik (i systemteoretisk vokabular: lader sig irritere af eksterne iagttagelser) og argumenterer for, at systemer der beskriver sig selv potentielt kan kritiseres for uoverensstemmelse mellem deres selvbeskrivelse og videnskabens beskrivelse af dem, fordi de både iagttagelse sig selv og iagttagelse hvordan andre (bl.a. videnskaben) iagttagelse dem. Denne tilgang lægger altså også op til en immanent kritik, hvor den kritiske samfundsvidenskab tager udgangspunkt i fx en organisations eller en professions selvbeskrivelse og fremanalyserer, hvordan organisationen eller professionen i praksis afviger fra denne selvbeskrivelse.
2. Samfundsvidenskabelig forskning kan overordnet vejlede handling eller give overordnede forskrifter for handling, men forskning er typisk for abstrakt til at afgøre, hvad en praktiker bør gøre i en helt konkret kompleks situation, hvor forskellige hensyn skal afvejes (jf. Guldager 2013: 167).